

Helyes, mondhatnánk, mégis azt mondjuk, hogy – kár. Van egy pont, amelyben a fejlődő világ és Kelet-Közép-Európa meglehetősen hasonlít egymásra. Mindkét régióban összeomlott az államszocializmus (vagy éppen a kommunizmus). Mindkét régióban ugyanazzal a dilemmával néznek szembe egyesek: hogyan lehetne kevesebb fájdalommal lebontani azt, amit annyi fájdalommal fölépítettek. Így például azt az oktatástervezést, ami – akarva-akaratlan – nem a szakértők uralmát jelentette a bürokrata fölött, hanem a tervbürokrata hatalmát az oktatásügyi adminisztráció fölött.

Privatizációval? Társadalmisítással (esetleg iskolátlantitással)? A jogállamiság kiépítésével? Vagy éppen azzal, hogy a különböző oktatási intézményeket autonómmá tesszük, ahogy mind a felsőoktatás, mind a közoktatás követeli? Erőből Bertrand nem szól. Talán nem is az ő földadata. Ami perze nem jelenti azt, hogy a kérdés el van intézve. Épp ellenkezőleg: alighanem ez – s nem az oktatás hagyományos tervezése – napjaink világméretű problémája az oktatásügyben. (Baka O. *ledl: Iskolakísérletek. Bp., Nemzeti Szakképzési Intézet, 1994.*; – Benedek A.: *Adaptív szakképzési modell. Bp., Akadémiai Kiadó, 1992.*; – Bertrand O.: *Az emberi erőforrások tervezése. Bp., Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 1993.*; – Bessenyei I., Mártonfi Gy., Surányi B.: *Társadalmi partnerek és szakképzés. Bp., Maholnap Alapítvány, 1995.*; – Forray R. K., Györgyi Z. *leds.: Egy ismeretlen Magyarország. Bp., Akadémiai Kiadó, 1992.*; – Szűcs P.: *Szakképzés az ezredfordulón. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1992.*; – Tóth B.: *Kilenc európai ország mészaki pedagógus képzésének összehasonlító vizsgálata. Bp., Bánki Donát Mészaki Főiskola, 1994.*)

Kozma Tamás

EMBERI ERŐFORRÁSOK ÉS MODERNIZÁCIÓS PÁLYÁK

Az 1994-ben megjelent könyv láthatóan komoly vállalkozás, nagy elméleti felkészültséggel, nagy feladatnak vágott neki a szerző. A könyv témája az emberi erőforrások és az emberi-tőke-beruházások társadalmi viszonyainak a második világháborútól napjainkig terjedő története. A szerző érdeklődésének előterében a magyar társadalom történelme áll, az örökség, a szocializmus, hagyatékának sokadik számbavétele. A különböző korábbi értelmezésekhez képest újdonsága, hogy a többféle elemzési lehetőség közül az emberi erőforrások és az emberi tőke fogalmkörét választotta a szerző az elemzéshez. A szerző feltevése szerint a magyar társadalomfejlődés „lekanyarodott” a második világháború után a fejlődés útjáról, amikor elhanyagolta az emberi erőforrások fejlesztését. S mivel felhalmozni nemcsak tőkét, tudást

lehet, hanem hiányt is, a szocializmus legnagyobb deficitje épp ezen a területen halmozódott fel, s e „negatív” örökség súlya oly nagy, hogy még a jelenleg kínna keservevel, emberi tragédiákkal terhesen folyó társadalmi átalakulás sikerét is megakadályozhatja.

A fő kérdést ismertető bevezetést követően a könyv a modernizációs paradigmából indul ki. Az *első fejezet* számba veszi a magyar társadalom modernizációját állító és tagadó érveket, „a nyugat európai modernizációs modell néhány lényeges vonását, azaz az emberi tőkébe való beruházások fejlesztésének trendjeit.” (12. old.) A könyv *második fejezete* elméleti sémákat keres a probléma tárgyalásához. Bemutatott paradigmái: az emberi tőke és erőforrások elméletei, ill. a társadalmi tőke analitikus modellje. A bemutatott elméletek ilyen szociológusokra, elméletalkotókra támaszkodnak, mint T. Schultz, Talcott Parsons, N. Luhmann és P. Bourdieu. A *harmadik fejezet* munkaszociológiai témájú, s a munkaszervezetek és a munkafolyamat keretében mutatja be az innováció paradigmáját, s ezen keresztül a 70-es évek reformjainak, emberi erőforrás-fejlesztési stratégiáinak irányvonalait. A *negyedik fejezet* ismét a magyar társadalom viszonyait vizsgálja: a korai és a kései szocializmus modelljeit. E modellek alapján a fejezet bemutatja a munkaerő újratemelésének, az oktatás és az egészségügy történeti problémáit, s ütközteti a korai és a kései szocializmus modelljét, mely mind felépítésében, mind működési logikájában különbözik egymástól, s ahol az utóbbi kettős szerveződése teremtett lehetőséget olyan innovációk kibontakoztatására, amelyek az emberi tőkébe való beruházások és az emberi erőforrások fejlesztésének irányába mutattak. Az említett – elsősorban a második gazdasághoz kapcsolódó – innovációk, fejlődés a modernizációs fejlődés jegyeit is magán viseli, ehhez mérten azonban felületi, csak a társadalom egyes elemeit érinti, ill. ellentmondásos, mivel az első társadalom árnyékában létezik. Ellentmondásossága mellett e sajátos fejlődés a fejlődés árában is eltér a nyugati típusú modernizációs folyamatoktól, azok jegyeitől: itt kisebb eredményekért nagyobb árral kellett fizetniük az „innovátoroknak”. Az *összegzés* a szociológiai hagyományokat veszi ismét számba.

A könyv olvasásakor az egyik első benyomás, hogy az egyes részek, az elméleti jellegűek, ill. a magyar társadalom közelmúltjának sajátosságait elemzők nem ugyanazt a nyelvet, fogalomrendszert használják, nyelvilag nem mindenben „szervesülnek” egymáshoz. A második benyomás szerint a gondolatmenet, a probléma tárgyalása nem követ nagyon szigorú logikai menetet, így célszerű főbb állításait rekonstruálni az olvasás megkönnyítése érdekében. Ez az ismertetés ezt szeretné elvégezni és közreadni.

A szerző által megfogalmazott problémát (a magyar társadalomfejlődés leírása, jellemzését egyfajta modernizációs fogalomrendszerben, hibáinak e szempontú elemzését) a szociológia történetében többen, többféleképpen megfogalmazták, leírták, különösen a 80-as években. A modernizációs

paradigma megvilágító crejű elméleti keretnek bizonyult, amennyiben lehetővé tette az eltérő fejlődési modellek, társadalmi berendezkedési formák közös nevezőre hozását, közös fogalmi kereten belüli elemzésüket, s ennél fogva megteremtette az összehasonlítás lehetőségét. A kelet-európai társadalmak modernitását illetően pro és kontra álláspontok, a szocialista társadalmak modernitását állító ill. tagadó álláspontok egyaránt előfordulnak az értelmezési kísérletek körében. A mára a hazai körökben talán leginkább elfogadott álláspont valahol a kettő közé esik. Pokol Béla Luhmannhoz kapcsolódó „korlátozott modernizációs” elmélete elismeri a modernizációs jegyek meglétét a szocialista társadalmakban, de ezeket „az iparosításra szűkített modernizációként” mutatja be, amely szerveződése, a politika primátusa révén éppen a rendszer modernizációs fejlődési lehetőségeit blokkolja le, s amely fejlődési folyamatból ilyenformán a modernizációs folyamat éppen olyan lényegi, konstitutív elemei hiányoznak, mint a létszféra növekvő differenciálódása és autonómiája, az egész rendszer ill. egyes elemeinek folytonos megújulásra való képessége, innovációs képessége.

Gyekiczky könyve egyfelől kritika, másfelől adalék a fent említett álláspontokhoz. Kritika annyiban, amennyiben szembehelyezkedik az általa idézett álláspontokkal azok absztrakciós szintje, normativitásuk és szervezet- és intézmény-centrikus mivoltuk miatt, s mivel nem elemzi az erőforrások modernizációját, az emberi tudás viszonyait. A könyv a fentiekhez adalékként pedig éppen annyiban tekinthető, amennyiben kiegészíti azokat a fenti szempontokat, s hipotézisként éppen azt fogalmazza meg, hogy „...a »létező szocializmusok« deficitje nem pusztán abban jelentkezik, hogy a modernizáció során bizonyos intézményes cselekvési mezőket nem teremtettek meg, vagy más intézményeket torzoként, jelentős társadalmi diszfunkciókat létrehozva építettek ki, hanem abban, hogy a modernizáció második világháború utáni útjáról a szocializmus letérfítette a magyar társadalmat, amikor elmulasztotta az emberi-tőke beruházásokat, gazdasági és politikai gyakorlatával kimerítette a társadalmi gazdasági fejlődés emberi erőforrásait.”

Érvelésében a második világháború utáni modernizáció a jóléti állam modellje felé halad, ahol a modernizációs stratégia lényeges elemét jelenti az emberi beruházások mértékének növelése, az emberi erőforrások fejlesztése, amelyben az állam nagy szerepet vállal magára. Az állami szerepvállalás erősödésével növekednek a beruházások az oktatás, képzés, egészségügy, szociális biztonság megteremtésének területén, átalakítva a gazdaság és a foglalkoztatottság egészének szerkezetét (a szolgáltatói szektor bővülése pl.). A fejlődésnek igaz, ára van, ezek az új típusú modernizáció új típusú konfliktusai (pl. a zavarok a munkaerőpiacon). A kelet-európai társadalmakban a szocializmust követően az emberi erőforrások állapotának számbavétele ugyanakkor az előzőekhez képest jóval szomorúbb képet festenek, akár a magyar népesség közismert egészségügyi helyzetét, akár az is-

kolázottság, képzettség mértékét és szerkezetét tekintjük. A fentiekből a szerző levonja a szomorú következtetést, miszerint a magyar társadalom emberi erőforrásai és emberi-tőke-tartalékai kimerülőben vannak. Ennek kapcsán azonban nem lehet azt állítani, hogy a magyar társadalomban a fentiek a sikeres modernizáció szükségképpen megkövetelt „árát” jelentenék, sokkal inkább tekinthetőek a siker nélküli modernizációs út önmomboló stratégiájának, amely negatív hatásában erőteljesebb, mint hozadékában: kimeríti az emberi tőke erőforrásait, feléli tartalékait, anélkül, hogy szükségképpen folytatható modellt építene ki.

A könyv második része különállóan tárgyalja az elméleti keretet, amelyre az előző állítások támaszkodnak. A 60-as évek amerikai közgazdaságtanának egy új paradigmáját, a tőke, a beruházás, a munkaerőpiac fogalmait újraértelmező emberi tőke elméletét mutatja be, amely az emberi tőkébe való beruházást és az emberi erőforrások fejlesztését a második világháború utáni gazdasági fejlődés okának, motorjának, döntő tényezőjének tekintette, ami új gazdasági növekedési pálya kezdetét is jelentette egyben. A könyv e fejezete az előzőekhez hasonlóan meggyőzően érvel az emberi tőke, az emberi tőkébe való beruházás fontossága mellett – adós marad azonban azzal, hogy megmondja, hogy voltaképpen mit is tekint annak. Az ezt tárgyaló fejezet kiemeli az emberi tőke és a fogyasztás kapcsolatát, tárgyalja különböző intézményesülési formáit, s leírja a schultz-i kategóriák mentén az emberi tőke fő területeit (egészségügy, munka közbeni képzés, formális oktatás, stb.), legfontosabb formáit („felfedező”, „megújító”, „elterjesztő”, „váltóztató”, „támogató” tőke), külön részben tárgyalja strukturálódási formáit (az oktatás, az egészség, az információ, a munkaerő-piaci információ). Nem ad azonban a szerző egy olyan fogalmi meghatározást, amely a fenti területeket meggyőzően közös nevezőre hozná. A leginkább definíció-szerű meghatározás ismét csak egy másodlagos vonást mutat be a fogalom kapcsán: „Az emberi tőke tehát különböző önálló formákban (rendszer szerűen) szerveződve, különböző társadalmi alanyokhoz viszonyokhoz kötődve működik. Tőkeként nem független a társadalomtól, mivel a gazdaságon belüli strukturálódását a társadalmi viszonyok alakítják.” (43. old.) Még nagyobb hiányérzetet kelt azonban, hogy nemcsak nemcsak önmagukban nincsenek a használt fogalmak definiálva, de nincsenek tisztázva egymáshoz viszonyítva sem: nem derül ki a beavatatlan olvasó számára az emberi tőke és a bourdieui tőkefogalmak (szimbolikus, kulturális, szociális tőke), ill. az emberi tőke és az emberi erőforrások egymáshoz való viszonya, bár a fogalmak részletes körüljárásával mindegyik esetében találkozhatunk.

Meggyőzően mutatja azonban be a könyv az emberi erőforrásokba való beruházások formáit és sajátosságait. A beruházás az emberi erőforrásokba (az emberi erőforrások formái: a kutatás és fejlesztés, az oktatás, a képzés, az egészség és egészségügy, valamint a migrációs formák) a tudás, a ké-

pességek és jártasságok keletkezését célozza, stratégiái mikrotársadalmi (munkaszervezeti formák, munkacsoport, egyéni munkaerőtervek) és makrotársadalmi szinten (munkaerő-piac, munkaerő politika, különböző fejlesztő programok, human resources development) egyaránt érvényesülnek.

A megközelítés, az emberi erőforrások kibontakozásának szociológiai fogalmakkal történő leírása az előző gondolatmenetből indulva képeket érdekes összefüggéseket teremt. A hipotézis szerint „a modernizáció során nemcsak az oktatásra, az egészségügyre, stb. fordított beruházások mértéke nőtt, hanem az emberi viszonyok intézményes mechanizmusainak új formái is létrejöttek. Az új társadalmi viszonyok a hagyományos modernizációs elméletek keretei között nem elemezhetők, mivel egy új típusú modernizáció eredményei. A változások mögött az emberi-tőke-beruházások és erőforrás fejlesztések állnak, melynek titkait a modernizációs elméletek nem tudták feltárni.” (61. old.) E tézis bizonyítékaként, az új modernizációs pálya sajátosságainak leírásához a szerző a gazdasági rendszer és a társadalmi integráció fogalmait, szociológiai elméletekből ismert összefüggéseit idézi fel. A gazdasági rendszer egyik jellemzője ezekben, hogy reprodukciójának és kommunikációjának bázisa a fizetés, a pénz, ez strukturalja a gazdaság sajátos viszonyait, a gazdasági rendszer vezérlési programja arra irányul, hogy a külső és belső környezetből minél több erőforrást lehessen felhalmozni, működtetni.

Az emberi tőkébe való beruházásoknak ezzel szemben az a sajátossága, hogy a gazdasági rendszerbe gazdaságon kívüli forrásokat (tudás, egészség, információ) vonnak be. E beruházás révén az emberi-tőke javak számos eleme beépül a gazdaság külső környezetébe, ezért a gazdaság reprodukciója egyre nagyobb mértékben függ attól, hogy milyen mértékben lehet az emberi erőforrást emberi tőkeként felhalmozni, a tudást, a képességeket, egészséget aktivizálni. Az emberi-tőke beruházások ennél fogva a rendszer racionalizációjához járulnak hozzá, „s növelik a racionalitás (társadalmi) gazdasági mozgásterét.” A racionalitás megjelenik a gazdasági szereplők emberi-tőke javak vásárlásában mutatott pénzkidárási szokásaikban, de nyomon követhető a gazdasági rendszer „társadalmi észlelésében is”. (65. old.) Az emberi tőke elmélete a közgazdaságtanhoz hasonlóan ebből fakadóan a gazdaságot a komplex társadalmi rendszer részeként értelmezi, s egyfajta „reflexív racionalitással” bír. Ebből az alapállásból tud válaszolni arra a kérdésre, hogyan lehet a gazdaságba tőle eredetileg idegen logikával rendelkező erőforrásokat bevinni, mi módon lehet a gazdaságot társadalmi előfeltevételeinek újraélesztésére kényszeríteni.

A komplex társadalmi szemléletre nagy szükség van, mivel az emberi erőforrások fejlesztésének terepe a társadalom, mely a kommunikatív cselekvések terepe, s melynek integrációs formái normákon, értékeken, közösségeken alapulnak. „Az emberi erőforrások fejlesztése a társadalom e síkján zajlik, s nincs alárendelve a pénz – mint média és kom-

munikációs forma – kódrendszerének. Programjait a társadalom síkján szerveződő értékek és az értékek megvalósítását biztosító normák vezérlik. Ezek szerint az ember egészsége akkor is fontos lehet, ha nem hajt gazdasági hasznot. ... Az emberi erőforrások e minőségükben nem fordíthatóak át a pénz nyelvére. Amennyiben átfordítják, már emberi tőkéről van szó, amely egészen más szabályoknak rendelődik alá.” (66. old.)

Az emberi tőke tehát egyfelől a rendszer racionalitásához járul hozzá, az emberi erőforrások fogalma azonban ezt a racionalitást mintha visszafordítaná: ennek terepe a társadalom, a társadalmi integrációs formák, gazdaságon kívüli működési logikával rendelkezik, s ilyenformán éppenséggel a (gazdasági) rendszer egyfajta „irracionalizálódásához” járulhat hozzá. Sajátos a két terület (gazdasági rendszer, társadalmi integráció) egymáshoz való viszonya ebben az összefüggésben: míg más – pl. Habermas nevével fémjelvezhető – elméletekben a (gazdasági) rendszer, s a racionalizációs folyamat az, amely a társadalmi integrációt, (az „életvilágot”) fenyegeti, „gyarmatosítja”, addig úgy tűnik, az emberi erőforrások és emberi tőke elmélete a másik lehetőséget veti fel: a társadalmi integráció, (s az „életvilág”) ebben új értékkel ruházódik fel, az emberi erőforrások potenciálisan gazdaságivá tehető értékén keresztül. A modernizáció válságtünetei, a rendszer és az életvilág fokozódó függetlenedése itt ellenkező előjelűvé válik, a negatív értelmezés pozitív értékelést nyert, amennyiben felveti: létezik mégis egy másik irányú függés is, amely a gazdasági hatékonyságot teszi végső soron függővé a társadalom integrációs formáitól.

A fenti gondolatmenetet, az emberi erőforrások szerepének növekedését a gazdasági rendszerben a munkaszervezet, a munkafolyamat átalakulásával kapcsolatosan mutatja be a könyv egy következő fejezetben. A 70-es évektől figyelhető meg az a folyamat, amely a munkaszervezetek piaci alkalmazkodási stratégiájának változása következtében átalakította a munkaszervezetet, működését, s az innováció forrását az emberi erőforrások területére helyezte. A 70-es évektől fokozatosan a szervezeti decentralizáció, a rugalmas kis szervezetek kerülnek előtérbe, a rugalmas specializáció, a újfajta vezetési stratégiák.

Az új vezetési stratégia magában foglalja a dolgozók vállalati döntésekbe való fokozottabb bevonását, felelősség-megosztást, intenzív kommunikációt, s a racionalitás és flexibilitás növekedésére való egyidejű törekvést (szisztematikus racionalizáció). A munkavállalók oldalán is nagy változás következett be, a szaktudás felértékelődése mellett a munkamotiváció átalakulása is megfigyelhető, melyben a munka az öröm és meglegedettség forrásává válik. A fenti folyamatok a társadalmi integrációk, az emberi erőforrások fokozott szerepét mutatják a munkaszervezet működésében és innovációjában. A változások ára a munkaerő-piacon azonban kiszámíthatatlan: a szisztematikus racionalizációval párhuzamosan a képességek, készségek, tudások, szakmastruk-

túrák szegmentációjával, megmerevíti ezek társadalmi elosztását.

A gondolatmenet elvontabb formájában tetszetős, hiszen elvben visszaadja, vagy megtartja a kultúra, emberi viszonyok, kapcsolatok, értékek rangját a gazdaság által uralt világban is, igaz, ártételezen, gazdasági értékükönél fogva. Konkrétabb formában a fenti folyamatok munkaszociológiai oldalát, s különösen ezek munkaerő-piaci hatását is tekintve már aggasztóbb a kép. Nehezebb feladat azonban a gondolatmenet folytatása konkrét társadalomfejlődési tendenciák, különböző társadalomfejlődési utak és modellek értelmezésének közegében, eltérő fejlődési pályák értelmezéséhez, mind a fejlett nyugati társadalmak, mind a kelet-európai társadalmak esetében. Felmerül ezen a ponton egy két-

dés, legalábbis a magyar társadalomfejlődéssel, a szocialista típusú modernizációval összefüggően: bizonyos-e, hogy az emberi erőforrásokba való beruházások hiányában ragadható meg e pályának a fejlett társadalmak fejlődési pályájától való letérésének legfontosabb oka, nem inkább ez is csak egyfajta következménye, velejárója annak a modernizációs útnak, amelyet ezek a társadalmak választottak?

(Gyekiczky Tamás: *Emberi erőforrások és modernizációs stratégiák. Szociológiai adalékok az emberierőforrás-fejlesztések és az emberitőke-beruházások társadalmi történetéhez. Bp., T-Tivins Kiadó, 1994.*)

Imre Anna

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Weszely Ödön: *Bevezetés a neveléstudományba.* Bp., OPKM, 1994. 460 p. 448,-Ft.

(A magyar pedagógiai gondolkodás klasszikusai. Az OPKM hasonmás kiadványai)

Finácz Ernő: *Didaktika.* Bp., OPKM, 1994. 178 p. 224,-Ft. (A magyar pedagógiai gondolkodás klasszikusai. Az OPKM hasonmás kiadványai)

Finácz Ernő: *Elméleti pedagógia.* Bp., OPKM, 1995. 148 p. 224,-Ft. (A magyar pedagógiai gondolkodás klasszikusai 5. Az OPKM hasonmás kiadványai)

Imre Sándor: *Neveléstan.* Bp., OPKM, 1995. 344 p. 336,-Ft. (A magyar pedagógiai gondolkodás klasszikusai. Az OPKM hasonmás kiadványai)

Prohászka Lajos: *Az oktatás elmélete.* Bp., OPKM, 1996. 255 p. 336,-Ft. (A magyar pedagógiai gondolkodás klasszikusai 6. Az OPKM hasonmás kiadványai)

Szecső Károly: *Somos Lajos.* Bp., OPKM, 1994. 104 p. 99,-Ft. (Magyar pedagógusok)

Faludi Szilárd: *Quint József.* Bp., OPKM, 1994. 74 p. 88,-Ft. (Magyar pedagógusok)

Kontra György: *Karácsony Sándor.* Bp., OPKM, 1994. 118 p. 99,-Ft. (Magyar pedagógusok)

Kovács Mihály: *Negyvenezer magyar levante kálváriája a második világháború végén.* Bp., OPKM, 1993. 112 p. 132,-Ft.

Kelemen Elemér – Setényi János: *Az oktatási törvénykezés változásai. Hazai és nemzetközi áttekintés.* Bp., OPKM, 1994. 206 p. 198,-Ft. (Bárczy István könyvtár 1.)

Dán Krisztina – Tóth Gyula: *Könyvtár az iskolában. Hazai és nemzetközi áttekintés.* Bp., OPKM, 1995. 256 p. 250,-Ft. (Bárczy István könyvtár 2.)

Kiss György (ed): *Pszichológia Magyarországon.* Bp., OPKM, 1996. 153 p. 336,-Ft.

Széchenyi István a tankönyvekben. Bibliográfia. Bp., OPKM, 1996. 129 p. 190,-Ft. (Neveléstörténeti bibliográfiák 15.)

A kiadványok megvásárolhatók, illetve megrendelhetők
az OPKM kiadói osztályán:
1055 Budapest, Honvéd utca 19.